

Dr. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCSESZETE.

— III. közlemény. —

ββ) A terjedéknek a tartalommal való viszonya ily törvény szerint módosúl: Minél nagyobb a fogalom terjedéke, annál kisebb tartalma. Például a lét fogalmának terjedéke magában foglalja az egész mindenséget, azonban tartalma, mivel egyedül a vanság jelével bír, mennyiségileg csekély.

γγ) A tartalomnak a terjedéssel és a terjedéknek a tartalommal való összerű viszonya következő törvénnyel bír: Minél nagyobb vagy kisebb a fogalom tartalma, annál nagyobb vagy kisebb a fogalom terjedéke is. Például vegyük az élet fogalmát. Az öntevő, önszervező, önérző és öntudatos működés teszi az élet fogalmának tartalmi egységét. Ezen egység több jeggyel bír. Következőleg a tartalom nagy, de a terjedék kicsiny, mivel az élet ilyen alakban egyedül az emberre terjed. Ámde nemcsak az ember él, hanem az állat is, mely nem működik öntudatosan mint az ember. Következőleg az élet fogalma tartalmának öntudatos jegye elhagyatik. A tartalom tehát kisebbedik, a terjedék pedig nagyobbodik. Ezen eljárással a terjedéket tovább lehet nagyobbítani és a tartalmat kisebbiteni, pl. a növényi élet meghatározásánál. És így tovább. Olykor, kiindulhatni az élet fogalma terjedékéből. Ily módon kisebbiteni lehet a terjedéket az öntevő vagyis szervetlen élet, az önszervező vagyis növényi, az önszervező és önérző működés vagyis állati élet elhagyásával és tekinthetni csak az emberi életet. Így a terjedék a legkisebb. Végre a tartalom és terjedékből való összerű kiindulás eredményezi a tartalom és terjedék nagyobbításának és kisebbitésének összerű módosulását. Ennek megtudatolása és felfogása a fogalmat mint önmagában megkülönböztetett egységet, e s z m é t, (idea, Idee) tükrözi vissza. Az ily megtudatolásban a gondolás a legnagyobb fogalmi tökélyt mutatja.

Fogalmi tökélyek gyanánt tekinti Horváth Cyrill $\alpha\alpha$) a fogalom tartalmának és jegyeinek megkülönböztetésében a tisztaságot, $\beta\beta$) a fogalom terjedékét tevő osztályfogalmaknak egymásutáni elötüntetésében rendezettséget, $\gamma\gamma$) a fogalom tartalmának egységben, terjedékének sokaságban és összerű egységben, azaz eszmében való felfogásában, az alaposágot, végre $\delta\delta$) a fogalmaknak tartalmi, terjedéki és összerű megkülönböztetésében a világosságot. E tökélyek hiányai $\alpha\alpha$) a tisztaság ellentétében a homályosság, $\beta\beta$) a rendezettség ellentétében a rendezetlenség, $\gamma\gamma$) az alaposág ellentétében az alaptalanság és $\delta\delta$) a világosság ellentétében a zavartság.

A világosság és ellentéte a zavartság nem egy, hanem két vagy több fogalom tartalmára, terjedékére és viszonyára vonatkozik, mivel a világosság a fogalmak tartalmi, terjedéki és összerű egybevetésének megkülönböztetésében, a zavartság pedig a megkülönböztetés hiányában áll. Átme gyünk tehát a fogalomnak több fogalommal való viszonyára.

β) A fogalomnak két vagy több fogalommal való viszonya tartalmi, terjedéki és összerű lehet.

$\alpha\alpha$) A fogalmak tartalmilag egybevetve, viszonylag azonosak és viszonylag különbözők, Például a test és szellem a létre, öntevőségre és lényiségre nézve egymással azonos, azonban a lét és lényiség alakjára és minőségére nézve különböző, mivel a test realis, a szellem idealis léttel bír. A test realis, a szellem idealis lény. A test összetett, a szellem egyszerű. A test részekre osztható, a szellem oszthatatlan. A test romlandó, a szellem romolhatatlan. A test halandó, de a szellem halhatatlan. Következöleg a test és szellem fogalma tartalmilag egybevetve, viszonylag azonos és viszonylag különböző.

$\beta\beta$) A fogalmak terjedékileg egybevetve, szintén viszonylag azonosak és viszonylag különbözők. Például a nemek nemekkel, a fajok fajokkal azonosak, de csak viszonylag, mivel egyik is, másik is a tartalmi jegyeknél fogva a nemet és fajt más és más alakban teszi, tehát viszonylag különböző. Ugyanis az ásvány, növény, állat és ember nemfogalom, mert mindegyik nemet tesz, de különböző alakban; továbbá az ásvány, növény és állat számos fajjal bír, melyek egymástól lényeges faji különbözetekben térnek el, ellenben az emberfogalom

mivel minden emberben az emberi eszme azonos, egyéb különbség pedig az egyes emberekben lényegtelen, csak nemet és egyedeket tesz s nem egyszerűen fajt is.

γγ) Végre a fogalmak összerüleg egymással egybevetve, szintén viszonylag azonosak és viszonylag különbözők. Például az Isten és világ fogalmai tartalmilag abban azonosak, hogy léteznek, de a lét mértékére nézve egymástól különböznek, mivel a lét az Istenben végtelen, a világban véges. A lét öntudatos minőségében is részint azonosak, részint különbözők; azonosak, mivel a lét az Istenben oly öntudatos, mint a világ egyik részében, t. i. az emberiségben, de az öntudat mértékében különbözők, mivel az öntudat az Istenben általános, az emberiségben pedig viszonylagos. Végre azonosak és különbözők a lét szabad minőségében is; azonosak, mivel a szabadság az Istenben és a világban is, t. i. az emberiségben létezik, de különböznek a szabadság mértékében, mivel az Isten általános, a világ pedig viszonylagos szabadsággal bír. Terjedékileg az Isten és világ fogalmai azonosak, mivel a mindenségre nézve alárendelt, egymásra nézve pedig mellérendelt fogalmak. Ámde egymástól mégis különböznek, mivel az Isten a mindenség alatt a világra nézve végtelen alárendelt fogalom, a világ pedig az Istenre viszonyítottan véges alárendelt fogalom. Önmagokra viszonyítva, mint egyedfogalmak, viszonylag azonosak, mivel sem az egyiknek, sem a másinak terjedéke, több istenre vagy több világra nem terjed ki. Összerüleg véve a viszonyítást, az Isten- és világeszme a mindenségben sem nem abszolút azonos, mint a pantheismus állítja, sem nem abszolút különböző, mint a deismus véli, hanem a theismus szerint viszonylag azonos, viszonylag pedig különböző.

Ha a fogalmi viszonyítás oly célból történik, hogy két fogalom egymással összeköttessék, vagy össze ne köttessék, vagy összeköttessék is, nem is, úgy a gondolás, mint ítélet nyilvánul. Átme gyünk tehát az ítélettanra.

b) Az ítélettan tárgyalja az ítéletet és fajait. Mi az ítélet? Horváth Cyrill az ítéletet is, mint a fogalmat, összerüleg fejt meg.

α) Tartalmilag tekintve, azon fogalom, mely gondolatom tárgya s melyet tevéssileg (thetice) annak gondolok, a mi, alany (subiectum); azon fogalom pedig, melyet az alanyhoz viszonyítva az alanyról gondolok, állítmány (praedicatum). β) Alakilag tekintve,

az állítmánynak az alanyhoz való viszonyítási módja a gondolás részéről teszi az ítélet alakját. Ennek kifejezője nyelvtanilag a kapcsoló szócska (copula). γ) Összszerüleg tekintve, az alany- és állítmánynak, mint tartalomnak, viszonyítási módjuknak, mint alaknak és összszerü egységöknek logikai kifejezése teszi a fogalomszerűleg felfogott ítéletet, pl. a szép tetszik.

Midőn az ítézés folyamul, többféle szempontból hozott alakban, mint fajban fejezi ki önmagát.

α) Kiindulhat a subjectum mennyiségéből és viszonyíthatja a praedicatumot a subjectum egész terjedékéhez vagy egy részéhez vagy a terjedék egyes egyedeihez. Ily módon létrehozza a mennyiségi ítéleteket, melyek $\alpha\alpha$) egyetemlegesek, pl. minden szép tetszik, $\beta\beta$) részlegesek, pl. némely ember tudós és $\gamma\gamma$) egyedlegesek, pl. a thearózsa virág.

β) Kiindulhat a praedicatum minőségéből, mely szerint a praedicatum minő jegye a subjectumnak. $\alpha\alpha$) Lehet igenleges jegye és így az ítézés létrehozza az igenlő ítéletet, pl. az ember szabad lény. $\beta\beta$) Lehet nemleges jegye, melyből tagadó ítéletet hoz, pl. a lélek nem halandó. $\gamma\gamma$) Lehet határoló vagyis korlátozó, midőn az igenleges és nemleges jegy is tulajdonítható a subjectumnak, pl. a lélek a testben mindenütt van, még sines sehol. Ez korlátozó ítélet.

γ) Kiindulhat az ítézés a subjectum és praedicatum közti viszonyból, mely szerint háromféle módon viszonyítja az állítmányt az alanyhoz és viszonylati ítéleteket hoz. $\alpha\alpha$) Ha a subjectum és praedicatum között föltét (conditio) van, úgy az ítézés föltétesen viszonyítja a praedicatumot a subjectumhoz. Így származik a föltétes ítélet, pl. ha a lélek halhatatlan úgy örökké fenmarad. $\beta\beta$) Ha a subjectum és praedicatum között nincs föltét, úgy az ítézés föltétlenül viszonyítja a praedicatumot a subjectumhoz és így származik a föltétlen ítélet, pl. a test kiterjedt és összetett lény. $\gamma\gamma$) Olykor a föltétes és föltétlen ítéleteket egyesítjük, hogy ha a subjectum és praedicatum közötti viszonyban föltét lenni látszik is, nem is. Így származik a szétválasztó ítélet, pl. a lélek vagy halhatatlan vagy nem halhatatlan. A két ellenkező praedicatum közül csak egyet lehet a subjectumnak tulajdonítani, pl. a léleknek a

halhatatlanságot s ekkor a szétválasztó ítélet föltétlenné válik, pl. a lélek halhatatlan.

δ) Kiindulhat az ítézés az ítéltendő értelemnek az ítélet igazságáról való meggyőződéséből. A meggyőződés különböző módosulattal bír. A módosulat szempontjából módosulati ítéletek származnak. αα) Ha valószínűnek tartjuk az okot, melynél fogva a praedicatumot a subjectumnak tulajdonítani lehet, úgy lehetséges ítéletet kell hoznunk, pl. a beteg meggyógyulhat. ββ) Ha tudjuk bizonyosan, hogy mely oknál fogva tulajdonítjuk a praedicatumot a subjectumnak, úgy valóságos ítéletet hozunk, pl. hiszem, hogy a lélek halhatatlan, mert a történelem tanúsága szerint az egész világ kezdettől fogva hitte a lélek halhatatlanságát. γγ) Ha a praedicatumnak a subjectum természetében rejlő szükségképeniségéről teljes bizonyossággal bírok, úgy szükségképeni ítéletet hozok, pl. a léleknek, mint egyszerű, anyagtalan és önmagában létező lénynek, halhatatlannak kell lennie.

A szükségképeni ítéletet tekinti Horváth Cyrill logikai átmenetnek az ítélettanról a következtetéstanárra. Mielőtt azonban az átmenetet előadnók, tekintsük ezen két fontos kérdést: α) mikor igazak az ítéletek? β) milyenek az ítéletek viszonyai egymással?

α) Az ítéletek igazak lehetnek mennyiségileg, minőségileg, viszonylatilag és módosulatilag.

αα) Mennyiségileg az ítélet igaz, ha a praedicatum szükségképeni jegye a subjectumnak. Ha szükségképeni jegye, úgy egyetemleges ítéletet hozunk, pl. minden fa növény; ha esetékes jegye, úgy részlegesen ítélünk, pl. némely fa görbe. Végre ha egyedfoglalomhoz viszonyítatik a praedicatum, mindig egyedleges ítéletet hozunk, pl. Cicero szónok volt.

ββ) Minőségileg az ítélet igaz, ha a praedicatum jegyei bennfoglaltatnak a subjectumban. Ha bennfoglaltatnak, igenlőleg ítélünk, pl. a rózsza virág; ha nem foglaltatnak, tagadólag ítélünk, pl. a lélek nem halandó; ha bennfoglaltatnak, nem is, határolólag vagy korlátozólag ítélek, pl. az ember halandó is, nem is. Halandó testére, de lelkére nézve halhatatlan.

γγ) Viszonylatilag az ítélet igaz, ha föltét esetében föltétesen tulajdonítom a praedicatumot a subjectumnak, pl. ha az ember érnyes, úgy dicséretre méltó; ha pedig a subjectum és praedicatum

közti viszonyban nincs föltét, úgy föltétlenül tulajdonítom a praedicatumot a subjectumnak, pl. a szép tetszik; és végre, ha a subjectum és praedicatum közti viszonyban föltét látszik lenni s nem is, úgy szétválasztólag viszonyítom az ellenkező praedicatumokat a subjectumhoz, pl. a tanu vagy igazat mond vagy hazudik.

δδ) Módosulatilag az itélet igaz, ha az ok valószínűsége esetében lehetségesen itélünk, pl. a tudós is tévedhet; ha pedig az okot bizonyosnak tartjuk, valóságosan itélünk, pl. Julius Caesar nagy hő volt; s végre ha az okot szükségképeninek tartjuk, mely a subjectum természetében rejlik, úgy apodictice kell itélnünk, pl. az embernek, mint erkölcsi lénynek, kötelességeit önmaga, az emberiség és Isten iránt teljesítenie kell.

β) Az itéletek viszonya egymással lehet fogalmaik szerint tartalmi, terjedéki és összerű.

Tartalmilag az itéletek részint azonosak, részint különbözök. αα) Azonosak, ha subjectumaik és praedicatumaik ugyanazok, pl. Péter ember; Péter érzéki, eszes földi lény. ββ) Különbözök, ha praedicatumaik ellenmondók, ellenállítók és ellentétesek. Ellenmondók, pl. Nagy Sándor nagy ember volt; Nagy Sándor nem volt nagy ember. Ellenállítók, pl. a rózsza piros; a rózsza fehér. Ellentétesek, pl. az élet jó; az élet rossz.

Terjedékileg az itéletek részint egyberendeltek, részint fölé- és alárendeltek. αα) Egyberendeltek, ha praedicatumaik azonosak, pl. az Isten mindenható; az Isten mindent ismer; ββ) fölérendelt a tágabb- és γγ) alárendelt a szűkebb alanyfogalommal bíró itélet, pl. minden fa szerves lény; a gyümölcsfa szerves lény.

Az összerű viszonyon alapszik az itéletek megfordítása (conversio iudiciorum), mely szerint az itéletek mennyisége és minősége vagy ugyanaz marad, vagy változik. Ha ugyanaz marad, úgy a megfordítás egyszerű és adja az elvet (principium), pl. a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységéről; minden az igazság és bizonyosság egységéről szóló tudomány philosophia. Ez elv, mely a tudománynak alapúl szolgál. De a részleges itélet nem lehet elv, pl. minden rózsza virág; némely virág rózsza.

Az elvben nem elég az, hogy két fogalmat egymáshoz viszonyítsunk és szükségképeni itélettel kifejezzünk, hanem a fogalmakat

meg kell állapítanunk az alaposság törvénye szerint. A megállapítás által meghaladjuk az itélettant s átlépünk a következtetéstanba.

c) A következtetéstan előadja a következtetést és különféle fajait. Mi a következtetés? A gondolás két ítélet összszerű viszonya alapján egyik ítélet igazságából a másiknak igazságát következteti. Azonban nemcsak egyik ítélet igazságából a másikat, hanem két ítélet igazságából egy harmadikét is következtetheti. E szerint a gondolás új elemi alakban, azaz következtetésben tűnik elő.

Horváth Cyrill a következtetés fogalomszerű meghatározását a következőkben adja. Minden következtetésben három sarkfogalomnak kell lennie, u. m. a terminus major-, terminus minor- és terminus mediusnak. E három sarkfogalom különböző állásban fordul elő három tételben, t. i. a fő-, al- és zártételben: pl. minden ember halandó, de Péter ember, tehát Péter halandó. Az első ítélet főtétel, a második altétel és a harmadik zártétel. A főtétel mennyiségileg igaz ítélet, mivel a halandó minden emberre vonatkozik. Az altétel minőségileg igaz ítélet, mivel az ember tartalmi jegye Péternek. A zártétel: tehát Péter halandó, a főtétel mennyiségi és az altétel minőségi igazságából, mint az előzmény igazságából, szükségszerűen következik. A halandó a terminus major, Péter terminus minor és ember terminus medius. Következtetni e szerint nem egyéb, mint két fogalmat (t. major et t. minor) egy harmadik (t. medius) mintok által közvetíteni és megállapítani. Épen ezért az egész következtetés az alaposság törvényén alapszik.

Ha a következtetés három tételből alakul, úgy egyszerű következtetésnek, ha pedig több tételből alakul, úgy összetett következtetésnek nevezik. Mind az egyszerű, mind az összetett következtetés lehet, alkatrészeit tekintve, teljes és nem teljes.

α) Az egyszerű teljes következtetés az előzményi tételek viszonya és a következménynek az előzmény igazságából való lehetséges módja szerint föltétlen, föltételes és szétválasztó.

αα) A föltétlen következtetésben a tételek föltétlen ítéletek. A föltétlen következtetés a terminus mediusnak az előzményi tételekben való állása szerint 4 figurával bír. Az első rendes, a többi három rendkívüli. Az első figurában a terminus medius a főtétel subjectuma és az altétel állítmánya (praedicat et subicit medium sibi prima

figura); a második figurában a terminus medius a fő- és altétel praedicatuma (praedicat altera bis); a harmadik figurában a fő- és altétel subjectuma (tertia bis subjeicit); a negyedik figurában a főtétel praedicatuma és az altétel subjectuma. Mind a négy figura törvényei ezek: A következtetésben sem többnek, sem kevesebbnek három sarkfogalomnál nem szabad előfordulnia. Egygyel több fordulna elő, ha a terminus medius kétértelmű volna, a mi quaternio terminorumot okozna, pl. populus crescit in horto, sed Gallus est populus, ergo Gallus crescit in horto. A főtételnek mennyiségileg egyetemnesnek kell lennie, minőségileg pedig igenlegesnek vagy nemlegesnek. Az altételnek mennyiség szerint egyetemlegesnek, részlegesnek vagy egyedlegesnek kell lennie, minőség szerint igenlegesnek vagy nemlegesnek. A zártételnek mindig az előzmény gyöngébb része szerint kell alakulnia.

$\beta\beta$) Föltétes következtetés az, melyben a főtétel föltétes ítélet, pl. ha a lélek halhatatlan, úgy örökké fenmarad, de a lélek halhatatlan, tehát a lélek örökké fenmarad. E következtetés igenlegesen (modus ponens) történt. De történik nemlegesen is (modus tollens), pl. ha a lélek anyag, úgy összetett lény, de a lélek nem összetett lény, tehát a lélek nem anyag.

77) A szétválasztó következtetésben a főtétel szétválasztó ítélet; a következtetés itt is kétféle módon történik, u. m. állítva tagadó (modus ponendo tollens) és tagadva állító módon (modus tollendo ponens), pl. minden fogalom vagy velünk született vagy érzéki észrevevésből vagy belső szemlélésből keletkezett; minden pszichológiai fogalom belső észrevevésből keletkezett; tehát a pszichológiai fogalmak velünk nem születtek, sem érzéki észrevevésből nem keletkeztek. A világon vagy kénytelen végzet, vagy pusztá véletlen, vagy isteni gondviselés uralkodik; de a világon sem kénytelen végzet, sem pusztá véletlen nem uralkodik; tehát a világon isteni gondviselés uralkodik.

N a g y v á r a d.

Dr. Nemes Imre.

(Folyt. köv.)